

De arbeidsmarkt naar opleiding tot 1998

A. de Grip en J.A.M. Heijke*

Op basis van de verwachte ontwikkeling van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt kan een prognose worden opgesteld van de arbeidsmarktperspectieven naar opleiding. Er blijkt dat ongeschoolden en afgestudeerden van enkele universitaire studierichtingen het in de komende jaren moeilijk krijgen, terwijl een dreigend tekort aan hoogopgeleide medici en technici juist voor werkgevers een probleem is.

Er zijn grote verschillen tussen de arbeidsmarktperspectieven van afgestudeerden. Hierdoor is de studiekeuze al lang niet meer een vrijblijvende keuze. Studie- en beroepskeuzevoorlichting moeten informatie bevatten over de arbeidsmarkt op de middellange termijn, omdat dit de termijn is waarop degenen die nu voor een studiekeuze staan hun intrede doen op de arbeidsmarkt. Indien men louter afgaat op de actuele situatie, bestaat immers het gevaar dat, mede door overreacties op bestaande tekorten of overschotten, de arbeidsmarktsituatie op het moment dat men afstudeert volledig is omgeslagen.

In dit artikel staan de belangrijkste prognoses van de arbeidsmarktperspectieven van opleidingen, zoals die zijn opgesteld in het kader van het ROA-informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt¹. De prognoses hebben betrekking op de periode 1993-1998, omdat de situatie op de arbeidsmarkt aan het eind van de periode relevant is voor degenen die nu aan een opleiding beginnen. Anderzijds is de prognoseperiode niet zó lang, dat de onzekerheid omtrent de prognoses te groot wordt.

In dit artikel wordt allereerst de verwachte vraag naar nieuwkomers per opleidingstype onderzocht. Wanneer dit aantal geconfronteerd wordt met het verwachte aantal afstudeerders, ontstaat het arbeidsmarktperspectief naar opleiding voor 1998. Vervolgens worden vier beleidsthema's nader belicht:

- de toenemende uitstroom uit het hoger onderwijs;
- de toenemende doorstroom MBO-HBO en HBO-WO;
- de schoolverlaters zonder startkwalificatie;
- de gewenste toename van de arbeidsmarktinstroom van technisch opgeleiden.

Opzet prognose: de vraag

De prognoses van het arbeidsmarktperspectief zijn opgebouwd uit vier componenten:

- de verwachte uitbreidingsvraag (de werkgelegenheidsontwikkeling);

- de verwachte vervangingsvraag (pensionering e.d.);
- de verwachte instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt;
- het aanbod van kortdurig werklozen aan het begin van de prognoseperiode;

Startpunt voor de uitbreidingsvraagprognoses vormen de middellange-termijnprognoses van de werkgelegenheid per bedrijfssector uit het behoedzame scenario van het Centraal Planbureau². Deze werkgelegenheidscijfers worden achtereenvolgens getransformeerd naar de uitbreidingsvraagprognoses naar beroepsklasse en opleidingstype³. Bij het bepalen van de uitbreidingsvraag per opleidingstype wordt expliciet rekening gehouden met substitutieprocessen tussen verschillende opleidingscategorieën⁴.

Naast de uitbreidingsvraag wordt ook de vervangingsbehoefte door (vervroegde) pensionering, ar-

* De auteurs zijn verbonden aan het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), Faculteit der Economische Wetenschappen, Rijksuniversiteit Limburg. Aan het onderzoek waarover hier wordt gerapporteerd is verder meegewerkt door Lex Borghans, Ron Dekker, Astrid Matheeuwsen, Myra Wieling en Ed Willems.

1. Zie voor een uitvoeriger verslag van de onderzoeksresultaten: ROA, *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 1998*, ROA-R-1993/10, Maastricht, 1993. Een beschrijving van de onderzoeksmethodiek wordt gegeven in R.J.P. Dekker, A. de Grip, L. Borghans, A.G.M. Matheeuwsen, M.H. Wieling, E.J.T.A. Willems, *Methodiek van het informatiesysteem onderwijs-arbeidsmarkt 1993*, ROA-W-1993/3, Maastricht, 1993.

2. Centraal Planbureau, *CEP 1993*, Den Haag, 1993.

3. Bij de vertaling van de sectorprognoses naar werkgelegenheidsprognoses per beroepsklasse wordt gebruik gemaakt van de gegevens uit de Arbeidskrachtentellingen en de Enquête Beroepsbevolking van het CBS over de periode 1981-1992.

4. Zie L. Borghans en J.A.M. Heijke, *Forecasting the educational structure of occupations: a manpower requirements approach with substitution*, ROA-RM-1993/2E, Maastricht, 1993.

beidsongeschiktheid, tijdelijke terugtrekking van de arbeidsmarkt en dergelijke expliciet in beeld gebracht, zowel naar beroep als naar opleiding. De vervangingsvraagprognose is opgesteld met behulp van een cohort-componenten-methode op basis van de beroeps- en opleidings specifieke geslachts- en leeftijdsopbouw van de beroepsbeoefenaren. Daarbij wordt er ook rekening mee gehouden dat bij een krimpende werkgelegenheid de door personeelsverloop opengevallen banen niet hoeven te worden opgevuld door nieuwkomers⁵.

De verwachte uitbreidingsvraag en vervangingsvraag vormen te zamen de prognose van het aantal baanopeningen voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Uit de prognoses naar opleidingstype blijkt dat er naar verwachting slechts bij 20% van de baanopeningen sprake is van uitbreidingsvraag, terwijl maar liefst 80% van de baanopeningen kan worden toegeschreven aan de vervangingsvraag.

Baanopeningen

Tabel 1 geeft een overzicht van de opleidingstypen met relatief gezien de grootste en kleinste aantallen baanopeningen. De tabel laat zien dat vooral voor opleidingen op HBO- en WO-niveau een relatief groot aantal baanopeningen wordt verwacht. Bij het niet-reguliere opleidingstype 'VBO beveiliging en bewaking' hangt het grote aantal vooral samen met de verwachte sterke werkgelegenheids groei. Ook bij 'WO econom(etr)ie en bedrijfskunde', 'WO technisch' en de kunstopleidingen kan het merendeel van de baanopeningen worden toegeschreven aan de uitbreidingsvraag. Daarentegen is er bij de opleidingstypen 'WO theologisch' en 'HBO tolk en vertaler' sprake van een hoge vervangingsbehoefte.

De laagste aantallen baanopeningen worden verwacht voor enkele opleidingsrichtingen op VBO-niveau en de ongeschoolde arbeidskrachten (alleen basisonderwijs). Daarnaast is er echter ook bij enkele opleidingen op MBO- en HBO-niveau sprake van een verhoudingsgewijs gering aantal baanopeningen.

Het aanbod van afgestudeerden

Voor het bepalen van de toekomstige arbeidsmarkt-situatie worden de vraagprognoses geconfronteerd met het boven de markt zwevende aanbod van kortdurig werklozen en de verwachte instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. De prognose hiervan bouwt voort op de leerlingenprognoses in de Referentieraming 1993 van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen⁶. Door de verwachte vraag- en aanbodstromen met elkaar te confronteren wordt een indicatie van de toekomstige arbeidsmarkt per opleiding verkregen. Hiertoe wordt voor de verschillende opleidingstypen de indicator toekomstige arbeidsmarktsituatie (ITA) berekend.

De arbeidsmarkt in 1998

Op basis van de scores op de ITA wordt in tabel 2 een kwalitatieve typering gegeven van de perspectieven (goed, redelijk, matig of slecht) voor de schoolverlaters van deze opleidingen. Voor de vraagzijde

van de arbeidsmarkt zijn de perspectieven vanzelfsprekend het omgekeerde: goede perspectieven voor afgestudeerden kunnen vanuit werkgeversoptiek worden geïnterpreteerd als een tekortschietend aanbod.

Tabel 2 laat zien hoe gevarieerd de arbeidsmarkt perspectieven voor de verschillende opleidingstypen zijn. Zo blijken er op vrijwel alle niveaus zowel opleidingen voor te komen met goede, als met matige of slechte perspectieven. De enige uitzondering vormt het allerlaagste opleidingsniveau.

Bij opleidingen met slechte arbeidsmarktperspectieven hoeft er niet automatisch sprake te zijn van oplopende werkloosheid. De schoolverlaters kunnen immers, wanneer hun opleidingsachtergrond hen daartoe in staat stelt, uitwijken naar andere segmenten van de arbeidsmarkt.

Tabel 3 geeft een overzicht van de opleidingen met veel en met weinig uitwijkmogelijkheden naar beroepen op een aansluitend of hoger functieniveau. Niet verrassend is dat vooral de schoolverlaters van de algemeen voortgezette opleidingen veel uitwijkmogelijkheden hebben. Ook bij de technische opleidingen is er nogal eens sprake van een grote arbeidsmarktflexibiliteit. Bij de opleidingstypen waarvoor het arbeidsmarkt perspectief slecht is, zou het bestaan van uitwijkmogelijkheden met name enig soelaas kunnen bieden voor de afgestudeerden van het WO-agrarisch en van het HAVO/VWO.

Voor bij de opleidingen voor specifieke vakdeelmarkten, zoals die veelvuldig voorkomen in de gezondheidszorg en het onderwijs, zijn er vaak weinig uitwijkmogelijkheden naar beroepen buiten het specifieke vakdomein. Voor de beroepen waarop deze opleidingen zijn gericht bestaan er doorgaans ook nauw omschreven opleidingseisen. Dit heeft voor de schoolverlaters van de desbetreffende vakopleidingen het voordeel dat zij op dit vakspecifieke arbeidsmarktsegment weinig concurrentie ondervinden van

Tabel 1. Opleidingstypen met het hoogste en laagste aantal baanopeningen, 1993-1998 (totale aantal en gemiddelde per jaar in procenten van het aantal werkenden)

Opleidingstype	Aantal	%
Veel baanopeningen		
HBO vervoer	9.600	6,2
WO technisch	18.200	6,1
VBO beveiliging	1.600	5,9
WO econom(etr)ie en bedrijfskunde	15.900	5,9
WO theologisch	2.100	5,8
WO kunst	700	5,6
HBO technisch	34.500	5,3
WO wis-/natuurkunde	11.000	5,2
HBO tolk en vertaler	1.900	5,2
HBO kunst	9.800	5,2
Wenig baanopeningen		
VBO haven en vervoer	2.800	1,3
Basisonderwijs	60.900	2,0
MBO bestuurlijk	5.800	2,2
VBO technisch	74.300	2,7
VBO econ.-adm.	19.300	2,9
HBO politie en defensie	1.500	3,1
HBO tech. bedrijfskunde	1.200	3,2
WO onderwijs	2.800	3,3
MBO technisch	125.900	3,4
HBO onderwijs	44.300	3,4

Bron: ROA.

5. Zie E.J.T.A. Willems en A. de Grip, Forecasting replacement demand by occupation and education, *International Journal of Forecasting*, jg. 9, 1993, blz. 173-185.

6. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van een groot aantal aanvullende databronnen, voornamelijk met betrekking tot het niet-initiële onderwijs. Zie Dekker e.a., op.cit., 1993 en H. Berendsen, R.J.P. Dekker, A. de Grip en P.J.E. van de Loo, *Prognose arbeidsmarktinstroom van schoolverlaters per opleidingstype*, ROA-W-1992/2, Maastricht, 1992.

andere opleidingscategorieën. Als gevolg van de nauwe afstemming van de opleiding op het specifieke beroep zijn er echter ook weinig uitwijkmogelijkheden naar andere beroepsgroepen. Bij de verwachte

Tabel 2. Arbeidsmarktperspectieven van opleidingen voor 1998

	ITA	typering
Basisonderwijs	1,25	slecht
VBO, MAVO, onderbouw HAVO/VWO		
MAVO en onderb. HAVO/VWO	1,02	redelijk
VBO agrarisch	0,96	goed
VBO technisch	1,07	matig
VBO haven en vervoer	1,01	redelijk
VBO economisch-adm.	1,09	matig
VBO verzorgend	0,97	redelijk
VBO beveiliging en bewaking	1,03	redelijk
Middelbaar beroepsonderwijs, HAVO/VWO		
Bovenbouw HAVO/VWO	1,23	slecht
MBO agrarisch	1,00	redelijk
MBO technisch laboratorium	0,96	goed
MBO technisch	1,04	matig
MBO haven en vervoer	0,97	redelijk
MBO medisch laboratorium	0,84	goed
MBO verpleging/ziekenverz.	1,02	redelijk
MBO economisch-adm.	1,04	matig
MBO bestuurlijk	0,96	goed
MBO sociaal-cultureel	1,21	slecht
MBO verzorgend	0,98	redelijk
MBO horeca en kappers	1,08	matig
MBO politie en defensie	0,98	redelijk
Hoger beroepsonderwijs		
HBO onderwijs	0,97	redelijk
HBO tolk en vertaler	0,99	redelijk
HBO agrarisch	1,09	matig
HBO technisch laboratorium	0,96	goed
HBO technisch	0,96	goed
HBO vervoer	0,81	goed
HBO medisch laboratorium	0,87	goed
HBO verpleging/paramedisch	0,99	redelijk
HBO economisch-adm.	0,98	redelijk
HBO technische bedrijfskunde	1,09	matig
HBO bestuurlijk	0,98	redelijk
HBO sociaal-cultureel	1,00	redelijk
HBO kunst	1,04	matig
HBO politie en defensie	1,00	redelijk
Wetenschappelijk onderwijs		
WO onderwijs	1,00	redelijk
WO humaniora	1,11	slecht
WO theologisch	0,82	goed
WO agrarisch	1,19	slecht
WO wis- en natuurkunde	0,95	goed
WO technisch	0,99	redelijk
WO dier-, genes-/tandheelk.	0,87	goed
WO medisch lab (farmacie)	0,92	goed
WO econom(etr)ie/bedrijfsk.	0,99	redelijk
WO rechten en bestuurskunde	1,06	matig
WO sociaal-cultureel	1,08	matig
WO kunst	1,32	slecht

gunstige perspectieven voor verschillende opleidingen in de medische richting moet derhalve de kanttkening worden gemaakt dat de schoolverlaters van deze opleidingen erg kwetsbaar zijn voor abrupte werkgelegenheidsontwikkelingen in de zorgsector.

Ook voor de werkgevers bestaan er op de verschillende arbeidsmarktsegmenten variërende mogelijkheden om tussen verschillende opleidingscategorieën te substitueren. Vanuit dit oogpunt mag worden aangenomen dat de goede arbeidsmarktperspectieven voor agrarisch opgeleiden op VBO-niveau en schoolverlaters van de bestuurlijke richting op MBO-niveau niet tot grote wervingsproblemen hoeven te leiden, daar werkgevers op de arbeidsmarktsegmenten waarop degenen met deze opleidingsachtergrond werkzaam zijn, gemakkelijk kunnen uitwijken naar enigszins vergelijkbare categorieën schoolverlaters.

De slechte arbeidsmarktperspectieven zijn al met al vooral geconcentreerd bij de laag opgeleiden en de afgestudeerden van enkele studierichtingen in het wetenschappelijk onderwijs. Hieronder zal de (oorzaak van) de positie van deze groepen nader belicht worden.

Toenemende uitstroom hoger onderwijs

Steeds vaker wordt de vraag opgeworpen in hoeverre de arbeidsmarkt in staat is om het sterk groeiende aanbod van hoger opgeleiden te absorberen. Ook in de komende vijf jaar zullen veel afgestudeerden hun intrede doen op de arbeidsmarkt, al is er in vergelijking met de eerdere ROA-prognoses over de periode 1989-1994 over de gehele linie wel duidelijk sprake van een afname. Daarentegen wordt er bij de meeste opleidingstypen binnen het HBO opvallend geen hoge arbeidsmarktinstroom verwacht, hetgeen mede wordt veroorzaakt door het toenemende aantal afstuderenden dat zich niet op de arbeidsmarkt aanbiedt, maar doorstroomt naar het WO⁷. Alleen bij de opleidingstypen 'HBO agrarisch', 'HBO technische bedrijfskunde' en 'HBO verpleging en paramedisch', zal de verwachte arbeidsmarktinstroom naar verwachting hoog zijn.

Als de prognoses van de instroom op de arbeidsmarkt worden geconfronteerd met de toekomstige baanopeningen voor hoger opgeleiden, blijken de absorptieproblemen zich te concentreren bij een aantal opleidingstypen. Voor het wetenschappelijk onderwijs gaat het om de opleidingstypen 'WO kunst', 'WO agrarisch' en 'WO humaniora'⁸. Bij alle drie opleidingstypen is het slechte perspectief merendeels te wijten aan de hoge instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Bij 'WO agrarisch' is er bovendien sprake van een verhoudingsgewijs lage vervangingsvraag. Daarnaast worden de arbeidsmarktperspectieven voor 'WO rechten en bestuurskunde' en 'WO sociaal-cultureel' als matig getypeerd. Hoewel er bij laatstgenoemde twee opleidingstypen sprake is van een relatief grote uitbreidingsvraag, staat het arbeidsmarktperspectief bij deze opleidingstypen toch sterk onder druk door de lage vervangingsvraag en vooral ook de hoge instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Al met al hebben de opleidingstypen binnen het WO met een matig of slecht arbeidsmarktperspectief in totaal betrekking op ruim 50% van de verwachte instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Bij eerdere ROA-prognoses voor 1994 werden de arbeidsmarktperspectieven voor deze opleidingstypen ook reeds als slecht bestempeld. Geconstateerd kan worden dat dergelijke arbeidsmarkt signalen bij deze opleidingstypen in onvoldoende mate een reactie bij het arbeidsaanbod hebben bewerkstelligd.

Bij het HBO is het arbeidsmarktperspectief bij geen van de opleidingstypen slecht te noemen en slechts in drie gevallen matig: bij 'HBO agrarisch', 'HBO technische bedrijfskunde' en 'HBO kunst'. Bij de eerstgenoemde twee opleidingstypen is dit perspectief voor een belangrijk deel toe te schrijven aan de hoge instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Bij 'HBO technische bedrijfskunde' is er bovendien sprake van een lage vervangingsvraag.

7. Zie Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Referentieraming 1993*, Den Haag, 1993.

8. Binnen deze opleidingstypen kan het arbeidsmarktperspectief van de verschillende studierichtingen overigens verschillen vertonen.

Tegenover de opleidingen met slechte of matige arbeidsmarktperspectieven staan binnen het wetenschappelijk onderwijs vier opleidingstypen met goede perspectieven: 'WO wis- en natuurkunde', 'WO dier-, genes- en tandheekunde', 'WO medisch laboratorium' en 'WO theologisch'. Bij het laatstgenoemde opleidingstype kan het goede arbeidsmarktperspectief vooral worden toegeschreven aan de hoge vervangingsbehoefte vanwege pensionering en de lage instroom van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Ook bij het opleidingstype 'WO dier-, genes- en tandheekunde' is de verwachte instroom van nieuwkomers, mede door de toelatingsrestricties voor verschillende van deze opleidingen, verhoudingsgewijs laag. Bij de opleidingstypen 'WO wis- en natuurkunde' en 'WO medisch laboratorium' is het goede perspectief daarentegen met name het gevolg van de verwachte hoge uitbreidingsvraag. Bij 'WO wis- en natuurkunde' gaat deze hoge uitbreidingsvraag overigens gepaard met een lichte verschuiving van de werkgelegenheid van het onderwijs naar de hogere technische en leidinggevende beroepen.

Binnen het HBO worden vooral voor het technisch en laboratoriumonderwijs en de vervoersopleidingen goede perspectieven verwacht. Bij het opleidingstype 'HBO vervoer' zal de instroom van nieuwkomers erg laag zijn, terwijl er vooral als gevolg van de hoge vervangingsvraag veel banen zullen vrijkomen voor nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Ook bij het opleidingstype 'HBO technisch' is er sprake van een relatief hoge vervangingsbehoefte vanwege pensionering. Bij het opleidingstype 'HBO technisch laboratorium' is het goede perspectief vooral toe te schrijven aan de relatief lage instroom van nieuwkomers.

Doorstroom MBO-HBO en HBO-WO

De hoge arbeidsmarktinstroom van universitair opgeleiden wordt in toenemende mate veroorzaakt door de sterk stijgende doorstroom van HBO-afgestudeerden naar het WO. Ook is er de laatste jaren sprake van een toenemende doorstroom van afgestudeerden van het MBO naar het HBO. Een mogelijke reden hiervan is, dat afgestudeerden bij een slechte arbeidsmarktsituatie de voorkeur geven aan een vervolgopleiding. Dit geldt te meer waar hoger opgeleiden de lager opgeleiden uit hun beroepsdomein verdringen.

Een dergelijke ratio is in elk geval aanwezig voor de HAVO- en VWO-ers, waarvoor de toekomstige arbeidsmarktpositie immers slecht is. Waarschijnlijk is dit voor een belangrijk deel het gevolg van een negatief selectieproces: vrijwel iedereen die de capaciteiten heeft om door te leren, doet dat ook.

Vanwege de beperkt beschikbare informatie over de huidige werkloosheid naar opleidingstype, de beloningsverschillen en de lange-termijnperspectieven, zal hier niet worden ingegaan op de vraag in hoeverre het voor individuele leerlingen die recent hun MBO- of HBO- opleiding hebben afgerond, vanuit arbeidsmarktoogpunt zinvol is om door te stromen naar een hogere opleiding.

De hier gepresenteerde arbeidsmarktprognoses maken het wel mogelijk enig inzicht te geven in de

Tabel 3. Opleidingstypen met veel of weinig uitwijkmogelijkheden, gemiddelde 1990-1992

<i>Veel uitwijkmogelijkheden</i>	<i>Weinig uitwijkmogelijkheden</i>
Basisonderwijs	WO dier-, genes- en tandheekunde
VBO technisch	WO theologisch
MBO technisch	WO medisch laboratorium
HBO technisch	VBO haven en vervoer
WO technisch	MBO technisch laboratorium
MBO economisch-administratief	HBO medisch laboratorium
HBO vervoer	MBO medisch laboratorium
MAVO en onderbouw HAVO/VWO	WO onderwijs
Bovenbouw HAVO/VWO	MBO verpleging en ziekenverzorging
MBO haven en vervoer	VBO agrarisch
HBO agrarisch	

Bron: ROA.

vraag of de komende vijf jaar de doorstroom van respectievelijk het MBO naar het HBO en van het HBO naar het WO vanuit het streven naar een evenwichtiger arbeidsmarkt als gunstig kan worden beoordeeld. Uitspraken op dit punt zullen worden gedaan op basis van een vergelijking van de verwachte arbeidsmarktperspectieven van corresponderende MBO-, HBO- en WO-opleidingen⁹. Daarbij zullen de specifieke positieve en negatieve effecten van onzekerheidsvermijding door 'inefficiënte leerroutes' buiten beschouwing blijven.

Bij de twee grootste opleidingstypen 'MBO technisch' en 'MBO economisch-administratief' en bij het kleinere opleidingstype 'MBO sociaal-cultureel' is een grotere doorstroom van gediplomeerden van het MBO naar het HBO dan is verondersteld bij de onderwijsramingen waarop de prognoses van de arbeidsmarktinstroom zijn gebaseerd, vanuit arbeidsmarktoogpunt als gunstig te beoordelen. Bij de andere opleidingstypen op MBO-niveau leidt een grotere doorstroom van MBO'ers naar het HBO tot een toenemende onevenwichtigheid van de arbeidsmarkt.

Bij een vergelijking van de verwachte arbeidsmarktperspectieven tussen corresponderende HBO- en WO-opleidingen blijkt dat een hogere doorstroom van het HBO naar het WO bij een aantal studierichtingen voor het perspectief op een baan niet gunstig is. Door de verwachte slechte of matige arbeidsmarktperspectieven is met name een hogere doorstroom van HBO-ers naar de opleidingstypen 'WO humaniora', 'WO agrarisch', 'WO kunst', 'WO rechten en bestuurskunde' en 'WO sociaal-cultureel' vanuit arbeidsmarktoogpunt als ongunstig te kwalificeren.

Schoolverlaters zonder startkwalificatie

Een belangrijk specifiek aandachtspunt bij het onderwijs- en arbeidsmarktbeleid vormen de schoolverla-

9. Overigens zijn deze verwachtingen mede gebaseerd op de *Referentieraming 1993* van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, waarin voor de komende jaren een trendmatige toename wordt verwacht van zowel de doorstroom van het MBO naar het HBO als de doorstroom van het HBO naar het WO.

ters die zonder een 'startkwalificatie' het initieel onderwijs verlaten. Binnen deze groep wordt doorgaans nog een 'harde kern' onderscheiden van degenen die zonder een VBO- of AVO-diploma het onderwijs verlaten¹⁰.

De arbeidsmarktprognoses laten zien dat men niet alle schoolverlaters zonder startkwalificatie over één kam kan scheren. Zonder meer slecht zijn de arbeidsmarktperspectieven voor de schoolverlaters zonder enig VBO- of AVO-diploma. Het is dus hoe dan ook wenselijk dat VBO- of MAVO-schoolverlaters hun opleiding met een diploma afronden. Ook bij de schoolverlaters 'Bovenbouw HAVO/VWO' is de toekomstige arbeidsmarktpositie slecht. Daarentegen zijn de arbeidsmarktperspectieven van de schoolverlaters van het opleidingstype 'VBO agrarisch' goed. Deze goede perspectieven zijn het gevolg van de geringe instroom van nieuwkomers met deze opleidingsachtergrond en de hoge vervangingsbehoefte vanwege pensionering en dergelijke van oudere arbeidskrachten.

Voor de nieuwkomers op de arbeidsmarkt bij de opleidingstypen 'MAVO en onderbouw HAVO/VWO', 'VBO verzorgend', 'VBO haven en vervoer' en 'VBO beveiliging en bewaking' zijn de arbeidsmarktperspectieven voor de toekomst redelijk. Bij de twee eerstgenoemde opleidingstypen komt dit vooral door de hoge vervangingsvraag. Deze vervangingsbehoefte vloeit echter voor een belangrijk deel voort uit de hoge uitstroom van relatief jonge arbeidskrachten. Dit duidt er op dat het voor de nieuwkomers met deze opleidingsachtergrond waarschijnlijk erg moeilijk is om hun positie op de arbeidsmarkt te handhaven, doordat zij terecht komen in functies zonder doorgroeimogelijkheden, waarvoor men na enige tijd te duur wordt vergeleken met de nieuw instromende schoolverlaters. Wat dit betreft zou het ook voor de schoolverlaters van deze opleidingstypen raadzaam zijn toch een startkwalificatie te behalen door hun opleiding voort te zetten in het leerlingwezen.

De arbeidsmarkt van technisch opgeleiden

Een vierde beleidsthema waarvoor de arbeidsmarktprognoses naar opleiding aanknopingspunten bieden is de vraag in hoeverre een tekortschietend aanbod van technisch opgeleiden een bedreiging zou kunnen vormen voor de economische groei. Een adequaat aanbod van technisch opgeleiden zou in deze gedachtengang de vraag naar technisch opgeleiden vanzelf bevorderen¹¹.

Door de hoge conjunctuurgevoeligheid van de werkgelegenheid in veel technische beroepen kan de actuele situatie op de arbeidsmarkt het zicht op de meer structurele ontwikkelingen aanzienlijk vertroebelen. Voor een adequate analyse zijn lange-termijnprognoses vereist. De voorliggende middellange-termijnprognoses zijn dan ook niet geheel toereikend. Een tweede kanttekening die gemaakt dient te worden, is dat in dit rapport de technische opleidingen, met uitzondering van de laboratorium opleidingen, moesten worden samengevoegd tot een enkel, meestal zeer groot, opleidingstype. Dit maakt het onmogelijk eventuele verschillen in arbeidsmarktpositie tus-

sen de verschillende vakrichtingen in beeld te brengen.

De prognoses van de arbeidsmarktperspectieven naar opleidingstype laten echter zien dat er op middellange termijn vooral ten aanzien van het hoger technisch onderwijs knelpunten zullen optreden op de arbeidsmarkt, in de zin van een tekortschietend aanbod van nieuwkomers. Dit is in feite de keerzijde van de verwachte goede arbeidsmarktperspectieven voor de opleidingstypen 'HBO technisch', 'HBO technisch laboratorium', 'HBO vervoer' en 'WO wis- en natuurkunde'. Voor het 'WO technisch', worden de arbeidsmarktperspectieven als redelijk getypeerd. De wat betere perspectieven van de wis- en natuurkundigen zijn vooral toe te schrijven aan de verwachting dat het aanbod van nieuwkomers op de arbeidsmarkt bij dit laatste opleidingstype aanmerkelijk achterblijft bij de arbeidsmarktinstroom vanuit het 'WO technisch'. Ook bij het 'MBO technisch laboratorium' zijn er goede perspectieven van nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Daarentegen worden voor het 'MBO technisch' en 'VBO technisch' op de middellange termijn slechts matige perspectieven verwacht.

Dit alles betekent dat er op de middellange termijn dus alleen duidelijke knelpunten op de arbeidsmarkt verwacht worden bij de hoger technisch opgeleiden. Vanwege de grote betekenis die juist deze opleidingscategorie heeft voor zowel het innovatiepotentieel als het technologische diffusiepotentieel van het bedrijfsleven, kan dit een bedreiging vormen voor de internationale concurrentiepositie van de Nederlandse economie.

Besluit

De planbaarheid van de afstemming tussen onderwijs en arbeidsmarkt is relatief beperkt. De studie- en beroepskeuzevoorlichting is daarbij in principe het belangrijkste sturingsinstrument. Naast een adequate incentive-structuur is het daarvoor van groot belang om enig inzicht te hebben in de verwachte arbeidsmarktperspectieven op middellange termijn. Deze informatie biedt leerlingen de mogelijkheid een opleiding te kiezen die voor hen de meest aantrekkelijke combinatie oplevert van arbeidsmarktkansen en -risico's. De waarde van de arbeidsmarktinformatie voor individuele studie- en beroepskeuzebeslissingen is dus vooral gelegen in het verbeteren van de allocatie op de arbeidsmarkt, waardoor de verwachtingen van leerlingen en de door hen ondervonden werkelijkheid na het afstuderen dichter bij elkaar worden gebracht. Ook kan de grotere anticipatie op toekomstige arbeidsmarktontwikkelingen leiden tot het dempen van de beruchte varkenscyclus in het studiekeuzegedrag.

**Andries de Grip
Hans Heijke**

10. Zie Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Een goed voorbereide start*, Den Haag, 1993.

11. Zie ook Centraal Planbureau, *Strategisch hoger-onderwijsbeleid*, Achtergrondstudie bij het HOOP 1994, Den Haag, 1993.